

Ірина Ткаченко,
старший викладач кафедри
права та соціально-економічних відносин
Кіровоградського інституту розвитку
людини «Україна»

ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ

Розкрито дискусійні питання визначення функцій держави. Зазначено, що дослідження функцій держави обтяжується певними проблемами (невизначеність дефініції «функції держави», відсутність загально-визнаної класифікації явища, розуміння сутності та значення у сучасній державі). Продемонстровано основні історичні етапи зміни підходів до поняття функцій держави. Розкрито на підставі доктринальних підходів вітчизняних та зарубіжних науковців поняття «функції держави» з діяльністю окремих органів державної влади. Продемонстровано визначення, що функції держави розкривають сутність держави. Набуло подальшого уточнення визначення функцій держави як основних, соціально значущих напрямків її діяльності, зумовлених об'єктивними потребами суспільного розвитку, що є засобами виконання внутрішніх і зовнішніх завдань, в яких виражаються і конкретизуються сутність держави як складної соціальної системи. Наголошено, що ознаками функцій держави є основні соціально значущі напрямки її діяльності; стала предметна діяльність, яка притаманна державі протягом всього або певного етапу існування, тобто зміст кожної функції держави складається із сукупності однорідних аспектів державної діяльності; відображають сутність і соціальне призначення держави, тобто функції держави розкривають основні риси держави, а соціальне призначення держави характеризує мету, яка стоїть перед державою; мають об'єктивний характер, що пов'язаний з безпосередньою обумовленістю функцій завданнями і цілями, які породжені необхідністю держави реагувати на вплив внутрішнього та зовнішнього середовища; є системними скільки держава – це складна багаторівнева система; здійснюються притаманними їй методами і формами.

Ключові слова: функції держави, напрямки діяльності держави, сутність держави, соціальне призначення держави, ознаки функцій держави.

Ткаченко І.

Функции государства: проблемы определения

Освещены дискуссионные вопросы определения функций государства. Продемонстрировано основные исторические этапы изменения подходов к понятию функций государства. Раскрыто понятие функций государства как направленной деятельности государства. Представлены критика позиции отождествления понятия «функции государства» с деятельностью отдельных органов государственной власти. Продемонстрировано определения, функции государства раскрывают сущность государства. Получило дальнейшего уточнения определения функций государства как основных, социально значимых направлений ее деятельности, обусловленных объективными потребностями общественного развития, являются средствами выполнения внутренних и внешних задач, в которых выражаются и конкретизируются сущность государства как сложной социальной системы. Отмечено, что признаками функции государства основные социально значимые направления ее деятельности; стала предметная деятельность, которая присуща государству в течение всего или определенного этапа существования; отражают сущность и социальное назначение государства; имеют объективный характер; являются системными; осуществляются присущими ей методами и формами.

Ключевые слова: функции государства, направления деятельности государства, сущность государства, социальное назначение государства, признаки функций государства.

Tkachenko I.

Functions of the state: problems of definition

The article covers the issues of defining the functions of the state. The author notes that the study of state functions is burdened by certain problems such as the uncertainty of the definition of «state function», the lack of a generally accepted classification of the phenomenon, understanding of the essence and meaning in the modern state. The main historical stages of changing approaches to the concept of state functions are demonstrated. The concept of state functions as directions of state activity is revealed on the basis of doctrinal approaches of domestic and foreign

scientists. A critique of the position of identifying the concept of «state function» with the activities of individual public authorities is presented. The definition that the functions of the state reveal the essence of the state is demonstrated. The definition of the functions of the state as the main, socially significant areas of its activities, due to the objective needs of social development, which are a means of internal and external tasks, which express and specify the essence of the state as a complex social system. It is emphasized that the signs of the function of the state are the main socially significant areas of its activity; constant substantive activity, which is inherent in the state during all or a certain stage of existence, ie the content of each function of the state consists of a set of homogeneous aspects of state activity; reflect the essence and social purpose of the state, ie the functions of the state reveal the main features of the state, and the social purpose of the state characterizes the goal facing the state; have an objective character that is directly related to the functions of tasks and goals, which are generated by the need of the state to respond to the influence of internal and external environment; are systemic as the state is a complex multilevel system; carried out by its inherent methods and forms.

Keywords: functions of the state, directions of activity of the state, essence of the state, social purpose of the state, signs of functions of the state.

Постановка проблеми. Поняття «функцій держави» дотепер залишається одним із найважливіших напрямів наукових розвідок юриспруденції. Це пов'язано з тим, що: по-перше, функції дають змогу визначити найважливіші сфери суспільного життя, врегулювання яких становить першочергове значення; по-друге, розуміючи сутність функцій держави, маємо змогу простежити «матеріальне» вираження існування держави; по-третє, залежно від того, якою мірою реалізуються функції держави, можна визначити, наскільки ефективними є інститути держави [1, с. 53].

Дослідження функцій держави обтяжується певними проблемами (невизначеність дефініції «функції держави», відсутність загально-визнаної класифікації явища, розуміння сутності та значення у сучасній державі).

Мета статті полягає у виявленні сучасного підходу до розуміння функцій держави.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Функції держави у своїх працях розглядали науковці: О. Г. Варич, М. В. Дзевелюк О. О. Джураєва, С. М. Мельничук, С. В. Кухтик, П. В. Онопенко, Г. В. Падалко, В. І. Сало та ін. Але вагомий актуальний напрацювання науковців не вичерпали можливостей дослідження широкого кола питань, що виникають у процесі розвитку держави. Це пов'язують, з одного боку, з викликами сучасності – тобто необхідністю вдосконалення наявних і дослідження нових функцій держави у зв'язку зі змінами, що відбуваються у процесі розвитку держави під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх чинників; з другого боку – потребами науки, тобто необхідністю уточнення, виведення єдиного підходу до визначення поняття «функції держави», а їх класифікації, визначення сутності [1, с. 53].

Виклад основного матеріалу дослідження. Виникнення поняття «функція держави» пов'язують із працею Т. Гоббса «Левіафан» [2, с. 545]. Як відомо, англійський науковець поряд з тим, що розробив цілісну й оригінальну концепцію походження держави, яка здійснила переворот у європейській політичній і правовій думці [3, с. 19–25; 4, с. 70–83], ще й запропонував власне бачення того, як вона має функціонувати, причому зробив це в дусі притаманного його доктрині принципу механіцизму. На думку мислителя, функції держави слід тлумачити не як випадкові реакції на певні зовнішні обставини, а як необхідний вираз її сутності, який тісно пов'язаний із самою ідеєю публічної влади та державно організованої спільноти людей. Спираючись на це положення, Т. Гоббс розробив доволі оригінальну й цікаву концепцію основних напрямів діяльності держави, яка суттєво вплинула на розвиток державно-правової думки наступних століть і яка дає змогу краще зрозуміти історичну генезу сучасних теоретичних уявлень про функції держави [5, с. 47].

Розуміння сутності і поняття функції держави історично змінювались. До початку ХХ століття вона розглядалася в контексті загального вчення про державу; з початку ХХ століття до середини ХХ століття зміст поняття «функції держави» досліджувався через соціальну сутність держави (розкривав тенденцію розширення сфер впливу державної діяльності); з другої половини ХХ століття до 90 р. ХХ століття положення теорії функцій держави розкривались шляхом виявлення їх природи, критеріїв класифікації, характеристики окремих видів; функції держави трактуються як основні напрями її діяльності, що відображають її соціальну сутність і призначення держави (це визначення є в обігу сучасної юридичної науки й до нині); з кінця ХХ століття під впливом доктрин демократичної, правової держави, забезпечення прав людини змінився зміст функцій держави; початок ХХІ століття й до нині зміна змістових аспектів поняття «функції держави» (у зв'язку з впровадженням ідеї сервісної держави й децентралізації), посилення взаємовпливу внутрішніх й зовнішніх функцій держави [6, с. 54].

Сьогодні відсутнє єдине визначення поняття «функції держави». Якщо виходити з лінгвістичного розуміння цього терміну, то в перекладі з латинської, функція означає здійснення, діяльність. Тому більшість науковців, характеризуючи поняття функції держави, надає перевагу розумінню її як діяльності держави. Визначення функцій держави, згідно з яким вони являють собою напрями її діяльності, вважається класичним. Саме таке визначення містить переважна кількість досліджень [1, с. 56].

Так, О. Ф. Скакун, визначає функції держави як головні (основні) напрями її діяльності напрями, що зумовлені цілями та завданнями (соціальним призначенням) держави (спрямовані на виконання відповідних цілей та завдань), які конкретизують сутність держави [7, с. 76]. Т. М. Шкляр розкриває їх як постійні (стабільні) напрями [8, с. 65].

Вказані визначення функцій держави поєднують сутність функцій з діяльністю держави. Однак не завжди діяльність держави зводиться до його функцій. Справедливими є судження Г. Єллінека, який стверджував, що необхідно розрахувати поняття «матеріальних функцій держави» та «формальних функцій держави». Матеріальні функції розглядаються як напрямок діяльності держави, спрямований на досягнення її цілей, а формальні функції – як функції окремих органів держави або систем органів [9, с. 162–170].

Деякі науковці ототожнюють поняття «функції держави» з діяльністю окремих органів державної влади, виокремлюючи законодавчу, виконавчу, судову, контрольно-наглядову та інші функції держави [10, с. 140]. В. В. Копейчиков зауважує про «...роботу всього державного апарату і кожного з його окремих органів» [11, с. 130]. Якщо проаналізувати зазначену позицію, то можна побачити підміну понять, зокрема «функції держави» як категорії більш широкої та «функції державного апарату». Адже функції держави охоплюють не лише діяльність державного апарату чи окремих органів держави, а й діяльність інших складових механізму держави: державні підприємства, державні установи, державні організації тощо. Безумовно, між державним апаратом та функціями держави є тісний зв'язок, адже останні здійснюються через діяльність системи органів влади, однак це не означає, що вони є структурним елементом функцій – їхній зміст у жодному разі не може зводитися лише до діяльності органів влади держави [5, с. 47].

На думку О. В. Коломоєць, «функції сучасної держави варто розуміти, як конкретизовані, інституційно та нормативно оформлені напрями реалізації діяльності держави в ключових сферах життя суспільства (економічній, соціальній, правовій, зовнішньополітичній, культурній, екологічній тощо). В межах реалізації діяльності в цих сферах виражаються конкретні функції, які здійснюються у відповідній формі [12, с. 43]. Таким чином, функції держави є головними напрямками діяльності держави загалом, основними ознаками яких є їхня постійність (довготривалість) і комплексний характер.

Ю. О. Легеза вважає, що сутність держави (як її внутрішній зміст) реалізується у змісті її функцій (наприклад, у визначенні сфер діяльності органів публічної влади та адміністрації), в економічній системі (у вирішенні питання типології та форми держави через визначення економіко-правового підґрунтя, на якому базується здійснення функцій державно-публічного управління суспільством та виробництвом), у соціально-політичних взаємозв'язках між громадянами, державними органами та іноземними державами на внутрішньому та міжнародному рівні (наприклад, у вирішенні спрямованості державної політики на задоволення інтересів певних соціальних груп) [13, с. 73].

С. М. Олейников зазначає, що функції держави не виводяться тільки з її сутності, бо зумовлені об'єктивно-суб'єктивними факторами (модернізацією суспільства, випадковими та надзвичайними обставинами, планетарними процесами). Однак функції держави – головний осередок змісту, який втілений у напрямих її соціального впливу, що потребують уточнення методологічних складових їх пізнання [14, с. 76]

Цікавою є дефініція функцій держави, яку пропонує М. В. Дзевелюк: «це особливі канали комунікації між державою і суспільством, що виникають унаслідок раціоналізації їх нормативних та інституційних засад, що веде до їх становлення як дискурсів – стабільних і тривалих форм взаємодії між людьми, покликаних вирішувати завдання загальносуспільного значення» [5, с. 47].

Найбільш вдалим, на наш погляд, є визначення О. Г. Варич: функції держави – «це структурно і змістовно відокремлені напрями діяльності держави, що зумовлені системою об'єктивних факторів, є засобами реалізації завдань, відображають закономірності організації держави як складної соціальної системи, зумовлюють процес становлення, історичної зміни держав, відображають їх сутність та можливості як суб'єкта міжнародних відносин» [15, с. 31–32].

Отже, функції держави – це основні, соціально значущі напрями її діяльності, зумовлені об'єктивними потребами суспільного розвитку, є засобами виконання внутрішніх і зовнішніх завдань, в яких виражаються і конкретизуються сутність держави як складної соціальної системи.

Будь якому явищу взагалі, функціям держави зокрема, притаманні такі ознаки:

По-перше, функції держави є основними соціально значущими напрямками її діяльності. Автори підручника наголошують, що поняття «основний напрямок діяльності» дає змогу виокремити функції із множини різних виявів державної діяльності як найбільш широкі і загальні за обсягом. Відповідно функціями визнаються такі напрями діяльності, які мають своїм об'єктом широке коло схожих суспільних відносин в окремих сферах соціального життя (політика, економіка, культура, соціальна сфера, екологія та ін.); є комплексними за своїм змістом і структурою; є один із вирішальних напрямків впливу держави на суспільні відносини в середині країни або за її межами; здійснюються всіма або багатьма ланками державного апарату [16, с. 69].

По-друге, функції держави є стійкою, сталою предметною діяльністю, без якої держава не може обійтися протягом всього або даного етапу існування. Зміст кожної функції держави складається із сукупності однорідних аспектів державної діяльності. Відповідно схожі сторони державної діяльності об'єднуються в одну функцію відповідно до специфіки і характеру тих суспільних відносин, на які вони впливають [17, с. 31–32]. Хоча деякі науковці піддають сумніву зазначену рису, вказуючи, що в епоху постмодернізму говорити про стабільність та сталість функцій держави є недоречним. Адже інформаційна ера сприяє динамічності функцій держави та загалом функції держави є феноменом нестатичним.

По-третє, функції держави відображають сутність і соціальне призначення держави. Функції держави розкривають основні риси держави, тобто її сутність. А соціальне призначення держави характеризує мету, яка стоїть перед державою. Вона здатна залишатися незмінною протягом тривалого часу аж до того, доки не зміниться сутність держави. Водночас функції держави не варто ототожнювати з соціальним призначенням. Насправді функції певною мірою незалежні від соціального призначення держави, яка може інколи здійснювати і не властиві їй функції. Така обставина обумовлюється тим, що держава є динамічною системою, яка здійснює управління суспільством під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів, що здатні змінюватися

Але виникають функції держави, зумовлені не лише її сутністю, а й специфікою конкретної держави, конкретного суспільства, конкретного часово-територіального простору. Наприклад, через відсутність збройних конфліктів та агресивних дій зі сторони інших країн щодо нашої держави, тривалий час оборона функція не була пріоритетною. Деякі з науковців навіть визнавали її як допоміжну, вторинну, «підфункцію» правоохоронної функції [18, с. 4–10].

По-четверте, об'єктивний характер функцій держави, що пов'язаний з безпосередньою обумовленістю функцій завданнями і цілями, які породжені необхідністю держави реагувати на вплив внутрішнього та зовнішнього середовища. Невирішеність або неналежне вирішення тих або інших завдань, що поставили перед державою на тому чи іншому етапі її функціонування, призводить до несприятливих для держави і суспільства наслідків.

По-п'яте, реалізація функцій держави здійснюється притаманними їй методами і формами. Варто зазначити, що, на відміну від функцій, форми і методи їх здійснення частіше і більш суттєво можуть змінюватися, якщо відповідних змін зазнає соціальна сутність держави.

По-шосте, системний характер функцій держави, оскільки держава – це складна багаторівнева система [17, с. 31–32].

Зауважимо, що деякі науковці виокремлюють таку ознаку функцій держави як обов'язковий напрямок її діяльності, проте ані критерії такої обов'язковості, ані її зовнішні вияви не характеризуються. Погоджуючись із думкою О. В. Коломоєць і вважаємо що поділ усієї діяльності держави на «обов'язкову» та «необов'язкову» є помилковим, оскільки якщо держава здійснює обов'язкову діяльність, то це означає, що вона починає переходити межу своїх повноважень. Тут може йти мова про концепцію мінімальної держави, яка має бути звільнена від обов'язку управляти працею приватних осіб і спрямована на діяльність, що якнайбільше відповідає інтересам суспільства. З цих позицій держава має лише три обов'язкових напрями діяльності: оборона, захист прав і свобод громадян та створення суспільно необхідних служб. Це – класичний підхід до розуміння мінімальної держави, необхідна діяльність якої обмежується тільки сферою забезпечення належної життєдіяльності людей. Але виклики сьогодення, пов'язані з пандемією, можуть поставити під сумнів продуктивність мінімальної держави [11, с. 42].

Висновки. Отже, з огляду на те, що єдине поняття функцій держави відсутнє, під функціями держави пропонуємо розуміти основні, соціально значущі напрями її діяльності, зумовлені об'єктивними потребами суспільного розвитку, є засобами виконання внутрішніх і зовнішніх завдань, в яких виражаються і конкретизуються сутність держави як складної соціальної системи.

Основними ознаками функцій держави є такі: функції держави визнаються основними соціально значущими напрямками її діяльності; вони становлять сталу предметну діяльність, яка притаманна державі протягом всього або певного етапу існування; відображають сутність і соціальне призначення держави; мають об'єктивний; мають системний характер; здійснюються притаманними їй методами і формами.

Список використаних джерел

1. Кухтик С. В. Трансформація держави під впливом глобалізації : дис.канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2015. 199 с.
2. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского. Москва : Мысль, 1991.
3. Вразнова А. С., Царев Д. А. Теория общественного договора в «Левиафане» Гоббса. *Время науки*. 2016. № 3. С. 19–25.
4. Шевцов С. Теория естественного состояния: Гоббс, Локк, Руссо. *Sententiae*. 2011. Вып. XXV. № 2. С. 70–83
5. Дзевелюк М. В. Трансформація держави під впливом глобалізації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2015. 199 с.
6. Мельничук С. М. Правові форми реалізації функцій сучасної держави Україна : дис. док-ра. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2019. 478 с.
7. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (енциклопедичний курс) : підручник. Харків, 2006. 776 с.
8. Шкляр Т. Функції сучасної держави: поняття та проблеми класифікації. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 11. С. 61–65.
9. Еллинек Г. Общее учение о государстве. Санкт-Петербург, 2004. 752 с.
10. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. 10-е вид. Львів : Край, 2008. 224 с.
11. Загальна теорія держави і права : [навч. посіб.] / за ред. В. В. Копейчикова. Київ, 2002. 320 с.
12. Коломоєць О. В. Функції держави у сучасному державознавстві: теоретичні проблеми. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. 2013. № 5. С. 41–44.
13. Лєгеца Ю. О. Функції держави як зміст її сутності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2. С. 68–75.
14. Олейніков С. М. Функції держави: методологічні складові і розвиток в умовах глобалізації. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2013. Вып. 25. С. 75–87.
15. Варич О. Г. Економічні функції сучасної держави: природа, зміст, тенденції розвитку в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2006. 209 с.
16. Загальна теорія держави і права : підручник / за ред. М. В. Цвіка. Харків, 2002. 432 с.
17. Сало В. І. Внутрішні функції держави в умовах членства в Європейському Союзі : дис.канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2007. 220 с.
18. Волинець В. Правові аспекти реалізації оборонної функції сучасної держави. *Юридична Україна*. 2013. № 5. С. 4–10.

References

1. Kukhtyk, S. V. (2015). *Transformatsiia derzhavy pid vplyvom hlobalizatsii [Transformation of the state under the influence of globalization]*. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
2. Hobbs, T. (1991). *Levyafan, yly Materyia, forma y vlast hosudarstva tserkovnoho y hrazhdanskoho [Leviathan, or Matter, is the form and power of the ecclesiastical and civil state]*. Moskva: Mysl [in Russian].
3. Vrazhnova, A. S. & Tsarev, D. A. (2016). *Teoriya obshchestvennogo dohovora v «Levyafane» Hobbsa [Theory of the social contract in «Leviathan» by Hobbes]*. *Vremia nauky – Time of Science*, 3, 19-25 [in Russian].
4. Shevtsov, S. (2011). *Teoriya estestvennogo sostoiannya: Hobbs, Lokk, Russo. [Theory of the natural state: Hobbes, Locke, Rousseau]*. *Sententiae*, 2, 70-83 [in Russian].
5. Dzeveliuk, M. V. (2015). *Pravovi formy realizatsii funktsii suchasnoi derzhavy Ukraina [Transformation of the state under the influence of globalization]*. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
6. Melnychuk, S. M. (2019). *Pravovi formy realizatsii funktsii suchasnoi derzhavy Ukraina. [Legal forms of realization of functions of the modern state Ukraine]*. Doctor's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
7. Skakun, O. F. (2006). *Teoriia derzhavy i prava (entsyklopedychnyi kurs): pidruchnyk. [Theory of State and Law (encyclopedic course): textbook]*. Kharkiv [in Ukrainian].

8. Shkliar, T. (2004). *Funktsii suchasnoi derzhavy: poniattia ta problemy klasyfikatsii [Functions of the modern state: concepts and problems of classification]*. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i parvo – Entrepreneurship, economy and law*, 11, 61-65 [in Ukrainian].
9. Ellynek, H. (2004). *Obshchee uchenye o hosudarstve. [General doctrine of the state]*. Sankt-Peterburg [in Russian].
10. Rabinovych, P. M. (2008). *Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy. 10-e vyd. [Fundamentals of the general theory of law and the state]*. 10th ed. Lviv: Krai [in Ukrainian].
11. Kopieichikov, V. V. (Ed.). (2002). *Zahalna teoriia derzhavy i prava. [General theory of state and law]*. Kyiv [in Ukrainian].
12. Kolomoiets, O. V. (2013). *Funktsii derzhavy yak zmist yii sutnosti [Functions of the state in modern political science: theoretical problems]*. *Naukovyivisnyk Mizhnarodnohumanitarnohouniversytetu. Yurysprudentsiia–Scientific Bulletin of the International Humanities University. Jurisprudence*, 5, 41-44 [in Ukrainian].
13. Leheza, Yu. O. (2012). *Funktsii derzhavy: metodolohichni skladovi i rozvytok v umovakh hlobalizatsii [Functions of the state as the content of its essence]*. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 2, 68-75 [in Ukrainian].
14. Oleinikov, S. M. (2013). *Funktsii derzhavy: metodolohichni skladovi i rozvytok v umovakh hlobalizatsii [Functions of the state: methodological components and development in the context of globalization. Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia – State building and local self-government]*, 25, 75-87 [in Ukrainian].
15. Varych, O. H. (2006). *Ekonomichni funktsii suchasnoi derzhavy: pryroda, zmist, tendentsii rozvytku v Ukraini [Economic functions of the modern state: nature, content, development trends in Ukraine]*. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
16. Tsvik, M. V. (Ed.). (2002). *Zahalna teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk. [General theory of state and law: Textbook]*. Kharkiv [in Ukrainian].
17. Salo, V. I. (2007). *Vnutrishni funktsii derzhavy v umovakh chlenstva v Yevropeiskomu Soiuzi [Internal functions of the state in terms of membership in the European Union]*. Candidate's thesis. Kharkiv [in Ukrainian].
18. Volynets, V. (2013). *Pravovi aspekty realizatsii oboronnoi funktsii suchasnoi derzhavy [Legal aspects of the defense function of the modern state]*. *Yurydychna Ukraina – Legal Ukraine*, 5, 4-10 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 27.09.2020.